

Дмитро ЧИСТЯК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-0081-7806

e-mail: d.chystiak@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ФРАНКОМОВНІ ПЕРЕКЛАДИ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Дослідження сучасного перекладознавства дедалі більше привертають увагу українських філологів, що відповідає пост-структуралістським тенденціям міждисциплінарних студій у гуманітарних науках. Символічна постать Тараса Шевченка може стати взірцем для концептуалізації образу України за кордоном з огляду на виняткову роль його творчості в становленні українського письменства, а тому проблеми рецепції та інтерпретації його творчості через переклад видається надзвичайно актуальним. Метою нашої статті є висвітлення проблеми рецепції й інтерпретації поетичної творчості Тараса Шевченка у франкомовному культурному ареалі для виділення проблем і перспектив подальшої аналітики.

Методи. Було проведено діахронічний перекладознавчий аналіз перекладів поезії Тараса Шевченка французькою мовою, з компаративним розглядом діаспорної та вітчизняної перекладацьких традицій у широкому соціокультурному контексті.

Результати. Встановлено, що репрезентація літературної творчості Кобзаря пов'язана із двома основними векторами – діаспорним і радянським та синтетичними проектами. Перший вектор характеризує потреба в нецензурованій рецепції, проте естетична функція таких видань здебільшого поступається інформативній, що не сприяє залученню широких кіл реципієнтів. Натомість видання творів Кобзаря радянської доби, також із обмеженою аудиторією, характеризуються більш досконалим дотриманням ритмічно-мелодійної структури оригінального тексту, хоча їхня рецепція в літературознавчому й соціокультурному дискурсі редукується відповідно до семіотичного контексту радянської ідеології. Новітні видання поезій Т. Шевченка за редакцією Т. Сирочук і Д. Чистяка подають нецензуровану й перекладену з оригіналу версію

перекладів, однак важливим постає збереження образно-символічного рівня творів і адекватна рецепція письменницької картини світу, а також налагодження відповідних механізмів промоції для введення у широкий франкомовний культурний контекст.

Висновки. Слід підсумувати, що ґрунтовне видання творів Кобзаря французькою мовою іще попереду. В основу його варто покласти найкраще зі збірки перекладів Е. Гійвіка, критично переосмисливши діаспорні видання за редакцією акад. А. Жуковського, а також радянське видання "Дніпра" й публікацію за редакцією Т. Сиротчук. Водночас, слід наголосити на потребі підготовки такого видання на міждержавному рівні, з залученням відомого французького поета для виконання перекладу й літературної редакції та забезпечення промоції у престижній поетичній серії, щоби ім'я Кобзаря ввійшло у франкомовний культурний контекст справді належним чином.

Ключові слова: семіотика, поетика, художній дискурс, перекладознавство, художній переклад, картина світу.

Вступ

Дослідження сучасного перекладознавства дедалі більше привертають увагу українських філологів, що відповідає постструктуралістським тенденціям міждисциплінарних студій у гуманітарних науках. Перекладознавство, відносно молода наука, яка, тим не менш, супроводжує діяльність людини протягом століть, потребує діахронічного вивчення перекладів, оскільки історія перекладів, передусім художніх, залишається важливим джерелом для розробки майбутніх дослідницьких перспектив. Вивчення культурних взаємин між Україною та франкомовними країнами завжди було пріоритетним для українських філологів, особливо з огляду на місце, яке посідає франкомовний світ в архітектурі Європи, і навіть далеко за її межами, з його величезним культурним потенціалом у рамках Міжнародної організації франкофонії, асоційованим членом якої обрано нашу країну. Видатні постаті української літератури відіграли вирішальну роль у збереженні нашої спадщини та в боротьбі нашого народу за свою ідентичність. У ці драматичні, але історичні часи такі постаті становлять особливий інтерес, оскільки вони можуть сприяти популяризації культури нашої країни за кордоном, розвиткові багатосторонніх відносин,

кампанії на підтримку України в іноземних ЗМІ тощо. Символічна постать Тараса Шевченка може стати взірцем для концептуалізації образу України за кордоном з огляду на виняткову роль його творчості у становленні українського письменства, а тому проблеми рецепції та інтерпретації його творчості через переклад видається надзвичайно актуальним.

Метою нашої статті є висвітлення проблеми рецепції й інтерпретації поетичної творчості Тараса Шевченка у франкомовному культурному ареалі для виділення проблем і перспектив подальшої аналітики.

Огляд літератури. Історія франкомовних перекладів творів Тараса Шевченка триває понад півтора століття, вочевидь, відтоді, як французький дипломат барон Адольф д'Авріль 1868 р. у виданні "Voyage Sentimental dans les pays Slaves par Cyrille" (Сентиментальна подорож Сиріля слов'янськими країнами) подав переклад уривків із поезій Шевченка "Тарасова ніч" і "Гамалія". Цю захопливу 150-літню рецепцію розглянув у ґрунтовних розвідках проф. Олександр Чередниченко, зокрема у підготовленій Інститутом філології у 2014 р. колективній монографії "Шевченкознавство в сучасному світі". У ній автор, зокрема наголошує на потребі "зібрати і опублікувати всі наявні французькі переклади шевченкових творів поряд з оригіналами", адже "така Антологія мала би велику культурницьку і дослідницьку вагу" (Чередниченко, 2014, с. 294). Цілком погоджуючись із цією тезою відомого романіста, спробуємо простежити, яким чином відбувається франкомовна перекладацька рецепція творчості Кобзаря в найновіших виданнях, а також сформулювати основні принципи для подальшої роботи в цьому напрямі. Низку інших проблем розгляду перекладів творів Тараса Шевченка французькою мовою викладено в інших наших працях (Чистяк, 2021).

Методи

Було проведено діахронічний перекладознавчий аналіз перекладів поезії Тараса Шевченка французькою мовою, з компаративним розглядом діаспорної та вітчизняної перекладацьких традицій у широкому соціокультурному контексті.

Результати

Передусім маємо зауважити, що у франкомовному культурному ареалі у II пол. XX ст. було створено низку видань шевченкових поетичних перекладів. Перше з них – підготовлені "Вибрані твори" в авторитетній серії "Поети нашого часу" (Випуск 110) паризького видавництва П'єра Сегерса 1961 р. під егідою Національної комісії УРСР при ЮНЕСКО, із 45-сторінковим переднім словом М. Рильського і О. Дейча в перекладах знаного французького поета Ежена Гійвіка. Це видання можна вважати на сьогодні найуспішнішим видавничим проектом творів Шевченка французькою. Ім'я Кобзаря стоїть у цій серії поруч із такими поетами як Георг Тракль, Стефан Малларме, Моріс Метерлінк, Рабіндранат Тагор, Емілі Дікінсон, Райнер Марія Рільке і Волт Вітмен. Звичайно ж, іще Г. П. Кочур (Кочур, 2008, с. 243–247) зауважував лексичну надлишковість, порушення принципу еквілінеарності, деконцентрацію поетичного змісту, а також відмову від збереження основних ритміко-мелодичних особливостей шевченкової мови, однак поетичний талант Е. Гійвіка зумів передати дискурсивний зміст поетового мовлення на високому естетичному рівні. Зауважимо, що саме видання Е. Гійвіка мало найбільший розголос і залишається приступним для франкомовного читача в найбільших французьких книгозбірнях та в букіністичній торгівлі.

Промовистий факт – після початку повномасштабної російської агресії навесні 2022 року видавництво П'єра Сегерса передрукувало саме видання 1961 року під назвою "Не вмирає душа наша..." з передмовою Андре Марковіча. Цей перекладач російських авторів у передньому слові зауважує, що "не буде говорити про життя Тараса Шевченка", зате згадує і що він народився в один рік із Лермонтовим, і що його "викупили з кріпацтва два найбільших російських митці тієї пори (художник Карл Брюллов і поет Васілій Жуковський)" (Chevtchenko, 2022, р. 4), розвиваючи цей русофільський дискурс до ідеї, що Кобзар "закликав створити нову Україну, проте не на противагу Росії як такої, а на противагу Росії імперській", дає своєрідну інтерпретацію розвитку української мови, біля витоків правопису якої стояв саме Шевченко, натомість відзначає

високий рівень Е. Гійвіка попри незнання тим української (та й російської) мов (у передмові перекладача передрукованій у 2022 році приміром ідеться про те, що Шевченко – автор 20 романів). Під час нашої спільної радіопередачі на Радіо "Франс Кюльтюр" у квітні 2022 року я наголошував на неприпустимості таких химерних інтерпретацій шевченкової поетики, що свідчить про брак поваги до творчого доробку нашого генія, на що пан Марковіч запросто зауважив, що української він не знає, а тому скористався послугами знайомих українців для написання переднього слова...

Іншим вагомим здобутком франкомовного шевченкознавства стали стереотипні видання "Taras Chevtchenko, 1814–1861. Sa vie et son œuvre" за редакцією акад. Аркадія Жуковського і Калени Угрин (Перша українська французька друкарня, 1964 р.; репринтне – Видавництво Дю Дофен, 2004 р.), до яких зокрема увійшла низка французьких перекладів поезій Кобзаря, які також представлені у виданні "Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle" (Антологія української літератури від XI до XX ст.), що вийшло у світ 2004 р. у київському видавництві Олени Теліги заходом європейського відділу НТШ. Утім, жодне з цих видань не приступне французьким читачам, адже не було закаталогізовано у Національній бібліотеці Франції. Ці антологічні збірки, що стали бібліографічною рідкістю, подають комплексне бачення шевченкового слова від переспівів першої половини XX ст. (серед яких є й талановиті відтворення, приміром "Садок вишневий коло хати..." Фернана Мазада, "Минають дні..." Мирослави Маслов, "Мені однаково..." Шарля Тійяка), але переважна більшість перекладів, виконана діаспорною громадою, постає своєрідним інтерлінеарієм, який може хіба що постати джерелом для подальших поетичних версій, адже, подеколи відтворюючи формальні особливості оригіналу, не може дорівнятися до поетичного хисту Е. Гійвіка чи Ф. Мазада.

Не представлене в Національній бібліотеці Франції й підготовлене у 1978 р. київським видавництвом "Дніпро" франкомовне видання "Вибраних творів" Кобзаря з коментарями чл.-кор. АН УРСР Євгена Кирилюка. Можна стверджувати, що

це видання, ошатно ілюстроване малярськими роботами поета, зберігає й певну естетичну цінність, адже, загалом дотримуючись ритмічно-мелодичної структури шевченкового вірша, перекладачі творчо переосмислили його, і в деяких найбільш удалих варіантах (як у перекладі "Заповіту" чи "Думи мої..." Анрі Абріля чи "Думки" Ніни Нассакіної) можуть за фахового редакційного втручання конкурувати з французькими перекладачами. Прикрий факт стався у видавництві "Дніпро" у 2014 році: на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою "Українська книга" вийшло друком так зване "нове видання", в перекладі "Вікторії Куликової" накладом 1000 примірників. Насправді таємнича псевдо-перекладачка пані Куликова нічого для цього видання не переклала, післямови та приміток не писала, адже йдеться про недолугий репринт видання 1978 р., цього разу без зазначення перекладачів Анрі Абріля, Ніни Нассакіної, Олександра Карвовського і Казимира Шиманського та коментатора Євгена Кирилюка. Замість них є лише псевдо-перекладач Куликова! Натомість видання рясніє грубими друкарськими помилками... Дивно і прикро, що цей аморальний факт порушення авторського права не зауважили й анонімне плагіаторське видання потрапило в бібліотечну систему.

Своєрідну спробу критичного синтезу цих трьох (двох французьких і дніпрянського) видань було втілено у канадському виданні "Kobzar. Ukrainian poetry of Taras Shevchenko", яке побачило світ у 2014 р. до 200-ліття поета заходом Музею Тараса Шевченка у Торонто за редакцією Ендрю Грегоровича й у якому канадському читачеві окрім української й англійської версій творів пропонується також франкомовна версія. Зауважимо, що франкомовна вибірка, здійснена Вікторією МакХейл і Елізабет Звірховські, надає перевагу саме радянському перекладному виданню, вочевидь, через адекватніше відтворення формальної структури першотвору (24 позиції). На другому місці за кількістю відтворень подано переклади Е. Гійвіка (12 позицій) і лише на третьому – тексти з діаспорних видань (10 позицій). Розраховане

на канадського читача видання було каталогізовано також і в Національну бібліотеку Франції.

Знаковою подією можна вважати вихід у світ у новоствореному паризькому видавництві "Bleu et Jaune" (Блакитне та Жовте) у 2015 р. за редакцією Тетяни Сирочук збірки Тараса Шевченка "Кобзар", до якої ввійшли 8 творів (із першого видання 1840 р., з вилученням цензурних купюр). Перевагою цього видання в перекладах Дарії Кларінар, Жюстін Горещької, Енгеррана Массі, Софі Сайо й Тетяни Сирочук є розгалужена система приміток до пояснення українських культурних реалій, переклад яких у тексті здебільшого не наводиться. Через це інформативна функція перекладів виступає на перший план, затіняючи естетичну, а цілковите недотримання ритмічно-мелодичної структури оригіналу навряд чи можна вважати вмотивованим, що загалом наближає відтворення до підрядкового тексту. Окремо слід відзначити переклади Дарії Кларінар, що характеризуються вишуканішою мелодичністю й тоншою увагою до відтворення образно-символічного рівня художнього твору.

Наше ж франкомовне видання "Testament" (Заповіт) вийшло друком 2014 р. у паризькому видавництві "Institut culturel de Solenzara" під егідою Європейської академії наук, мистецтв і літератури в Парижі за підтримки Президента МАН України С. О. Довгого та було презентовано на святкуванні 200-ліття Т. Шевченка у Сенаті Франції й Українському культурному центрі у Парижі за участю народного артиста України Фемія Мустафаєва. У ньому – мій переклад 12 поезій Кобзаря з паралельним нотним текстом на музику чи в обробці Данила Крижанівського ("Реве та стогне Дніпр широкий"), Миколи Лисенка ("Огні горять", "Зоре моя вечірняя...", "Ой одна я, одна...", "Буває, іноді старий...", "Чого мені тяжко?", "Мені однаково"), Григорія Верьовки ("По діброві вітер виє..."), Дениса Бонковського ("Нащо мені чорні брови?", Юлія Мейтуса ("Од села до села..."), Льва Остріна (Думи мої...) та Кирила Стеценка ("Заповіт"). У збірці подано передмови акад. С. Довгого та проф. Ю. Мосенкіса, які висвітлили актуальність поетичного доробку Тараса Шевченка для франкомовного читача, а відомий

мистецтвознавець проф. Д. Горбачов і проф. О. Соломарська зупинилися на особливостях малярської спадщини Кобзаря в контексті романтичного та навіть сюрреалістичного європейського образотворчого та літературного мистецтва, адже видання проілюстроване шевченковими портретами та гравюрами.

Книгу відкриває передмова академіка НАН України Станіслава Довгого "Шевченко в наших серцях", а у нашій спільній з академіком НАМ України Юрієм Мосенкісом статті "Друге століття заповітів Тараса Шевченка" висвітлюємо актуальність поезії Шевченка та музичної творчості на вірші Кобзаря для франкомовного читача. Водночас ми намагалися вписати цю роботу в тисячолітню традицію української літератури: "Шевченко – яскравий представник романтизму, звідси – зацікавленість старовиною, передусім дохристиянською, античною міфологією, першими етапами історії. За духовні орієнтири йому правили Київська Русь і Козацька республіка <...> Шевченко – носій фольклорного світогляду, і його поезії нерідко ставали народними піснями <...> Шевченко – творець громадянської лірики з ясным соціальним звучанням і політичною спрямованістю" (Chevtchenko, 2014, p. 8). Така перспектива пропонує французькому читачеві можливість розглянути багату традицію української культури, яка розвивалася на перехресті візантійської та східноєвропейської культур, а згадка історичних постатей, таких як Богдан Хмельницький чи Іван Мазепа, поряд із російськими та польськими політиками, підкреслює соціокультурну напругу різних епох. Коментатори також відзначають роль Тараса Шевченка як реформатора української мови та важливого новатора в романтичній літературній практиці свого часу. Водночас підкреслено й особливі заслуги Кобзаря у формуванні нової української літератури: "Шевченко – реформатор нової української літератури (його попередниками до кінця XVIII ст. писали книжкою мовою, відмінною від народної, а твори попередників першої половини XIX ст. були обмежені жанрово й тематично) і нової української мов. Утім, на відміну від нинішніх норм, поет значно частіше використовував лексику старослов'янської мови – офіційної мови найважливіших,

переважно релігійних, документів Київської Русі, вбачаючи в цій мові не просто потужний стилістичний ресурс, а засіб духовного піднесення, зважаючи на традиційний контекст відповідних словесних одиниць" (Chevtchenko, 2014, p. 10). Наголос Тараса Шевченка на традиції церковнослов'янської та народної української мови (які, як показують сучасні лінгвістичні дослідження, походять із запасу середньовічної протоукраїнської), таким чином дає зрозуміти франкомовній публіці, що літературна українська мова є продовженням культурної практики Київської Русі, яку також оспівував Поет.

З другого боку, у передмові відомих фахівців з теорії мистецтва та літературної стилістики, професорів Дмитра Горбачова та Олени Соломарської "Людина, що випередила свій час" акцентується увага на особливостях взаємодії письменницької та малярської творчості Т. Шевченка з культурним контекстом свого часу і навіть пізніших періодів: "у поезії він предтеча авангардизму, тоді як у царині прозової творчості це був справжній естет, який сполучив романтизм, реалізм та ігрове діонісійське начало" (Chevtchenko, 2014, p. 12). Паралелі, проведені між сюрреалістичними образами Шевченка та картинами Рене Магрітта, оцінка французької літератури в перекладі та в оригіналі, соціально-політичний аналіз Франції Наполеона III у "Щоденнику" – всі ці деталі, окреслені в передмові, свідчать про те, що постать митця представлена в європейському та франкомовному контексті, спрямованому на те, щоб показати Шевченка як "європеєця з ніг до голови", за висловом Гео Шкурупія. Не вдаючись у цій статті до аналізу власних франкомовних версій поезії Шевченка, зазначу лише, що турбота про збереження ритмічно-мелодійної структури оригіналу була зумовлена, зокрема, потребою вокальної інтерпретації музики українських композиторів, яка вплинула на переклади.

Дискусія і висновки

Таким чином, варто підсумувати, що ґрунтовне видання творів Кобзаря французькою мовою іще попереду. В основу його варто покласти найкраще зі збірки перекладів Е. Гійвіка, критично переосмисливши діаспорні видання за редакцією

акад. А. Жуковського, а також радянське видання "Дніпра" й публікацію за редакцією Т. Сиротчук. Водночас, слід наголосити на потребі підготовки такого видання на міждержавному рівні, з залученням відомого французького поета для виконання перекладу й літературної редакції та забезпечення промоції у престижній поетичній серії, щоби ім'я Кобзаря ввійшло у франкомовний культурний контекст справді належним чином. При цьому в передмові та коментарях до видання слід наголосити на європейському досвіді творчості Тараса Шевченка, а також гідно представити високоталановиту малярську спадщину поета-академіка.

Список використаних джерел

- Кочур Г. (2008). *Література та переклад*. Т. 1. Смолоскип.
- Чередниченко О. (2014). Тарас Шевченко у франкомовному світі. *Шевченкознавство в сучасному світі*. ВПЦ "Київський університет".
- Чистяк Д. (2021). Українська література у франкомовних країнах у діахронічному аспекті: проблеми і перспективи. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія. Філологія. Журналістика*. Т. 32. № 5. Ч. 1, 214–222.
- Anthologie de la littérature ulrainienne du XIe au XXe siècle* (2004). Editions Olena Teliha.
- Chevtchenko T. (1964). *Choix de textes*. Pierre Seghers.
- Chevtchenko T. (2014). *Kobzar*. Bleu & Jaune.
- Chevtchenko T. (2022). *Notre âme ne peut pas mourir*. Editions Seghers.
- Chevtchenko T. (1978). *Œuvres choisies*. Dnipro.
- Chevtchenko T. (2014). *Testament*. Institut culturel de Solenzara.
- Shevchenko T. (2014). *Kobzar*. Taras Shevchenko Museum.

References

- Anthology of Ukrainian literature from XIth to XXth century* (2004). Olena Teliha Publishing house.
- Cherednychenko O. (2014). Taras Shevchenko in French-speaking world. *Shevchenko's studies in modern world*. Kyivskyi Universytet [in Ukrainian].
- Chystiak D. (2021). Ukrainian literature in French-speaking countries in diachronic aspect: problems and perspectives. *Scientific Bulletin of Taurida National University Volodymyr Vernadskyi. Series: Philology and Journalism*. Vol. 32, No 5. Issue 1. 214–222 [in Ukrainian].
- Kochur H. (2008). *Literature and translation*. Vol. 1. Smolenskyp [in Ukrainian].
- Shevchenko T. (1964). *Selected texts*. Pierre Seghers [in French].
- Shevchenko T. (1978). *Selected works*. Dnipro [in French].
- Shevchenko T. (2014). *Kobzar*. Bleu & Jaune [in French].

Shevchenko T. (2014). *Kobzar*. Taras Shevchenko Museum.
Shevchenko T. (2014). *Testament*. Institut culturel de Solenzara [in French].
Shevchenko T. (2022). *Our soul cannot die*. Editions Seghers [in French].

Отримано редакцією збірника / Received: 01.05.24

Прорецензовано / Revised: 17.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Dmytro CHYSTIAK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-0081-7806

e-mail: d.chystiak@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FRENCH-SPEAKING TRANSLATIONS OF SHEVCHENKO'S POETRY: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Background. *Contemporary translation studies are increasingly attracting the attention of Ukrainian philologists, which is in line with post-structuralist trends in interdisciplinary studies in the humanities. The symbolic figure of Taras Shevchenko can become a model for conceptualising the image of Ukraine abroad, taking into consideration the exceptional role of his work in the formation of Ukrainian literature, and therefore the problem of reception and interpretation of his work through translation seems extremely relevant. The purpose of our article is to highlight the problem of reception and interpretation of Taras Shevchenko's poetry in the French-speaking cultural space in order to identify problems and perspectives for further analysis.*

Methods. *A diachronic translation analysis of translations of Taras Shevchenko's poetry into French with a comparative study of diasporic and national translation traditions in the broader socio-cultural context was carried out.*

Results. *It has been established that the representation of Shevchenko's literary works is associated with two main vectors – diaspora and Soviet as well as some synthetic projects. The first vector is characterised by the need for uncensored reception, but the aesthetic function of such publications is mostly inferior to the informative one, which does not contribute to the involvement of a wide range of recipients. Instead, Soviet-era editions of Shevchenko's works, also with a limited audience, are characterised by a more perfect adherence to the rhythmic and melodic structure of the original text, although their reception in literary and socio-cultural discourse is reduced in accordance with the semiotic context of Soviet ideology. The newest editions of Shevchenko's poems edited by T. Syrochuk and D. Chystiak present uncensored versions of the translations from the original, but it is important to preserve the figurative and symbolic level of the works and an adequate reception of the writer's worldview, as well as to establish appropriate promotion mechanisms for introducing them to the broader French-speaking cultural context.*

Conclusions. *It should be concluded that a fundamental edition of Shevchenko's works in French is yet to come. It should be based on the best of E. Guillevic's translations, with a critical reconsideration of the diaspora editions edited by A. Zhukovsky, as well as the Soviet editions and the publication edited by T. Syrotchuk. At the same time, it is necessary to emphasise the need to prepare such a publication at the international level, with the involvement of a renowned French poet to translate and edit the book and to ensure its promotion in a prestigious poetry series, so that Shevchenko's name can be properly introduced into the French-speaking cultural context.*

Keywords: *semiotics, poetics, literary discourse, translation studies, literary translation, worldview.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.